

Реферат о урађеној докторској дисертацији Александра Милојкова

На седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду одржаној 28. септембра 2018. године изабрани су чланови Стручне комисије за преглед и оцену докторске дисертације под насловом *Личност и суштина у тријадологији Светог Григорија Богослова и Светог Августина*, и то др Владан Перишић, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Максим Васиљевић, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; и др Владимир Цветковић, Научни сарадник Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду.

После читања дисертације и међусобног консултовања Комисија има част да Већу поднесе следећи Реферат.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Александар Милојков, рођен је 27. августа 1973. у Ковину. Четворогодишњу Војну школу завршио је у Сарајеву и Београду 1993. године, после чега је у професионалној војној служби провео време до септембра 2006. године. По престанку професионалне војне службе, 2006. године, уписао је основне студије теологије на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Основне студије је завршио 2010. године, као студент генерације, са просечном оценом 9,66, одбравивши Завршни рад *Ориген и Свети Максим Исповедник – питање почетка и краја*, под менторским руководством др Максима Васиљевића.

Исте године на матичном факултету уписао је мастер студије теологије, које је завршио 2012. године, са просечном оценом 9,80, одбравивши Мастер рад *Онтологија и етика у теологији митрополита Јована Зизијуласа*, под менторским руководством др Игнатија Мидића.

На основним и мастер студијама, због изузетног успеха, више пута је награђиван, а био је и стипендиста Министарства вера Владе Републике Србије.

Одмах по завршетку мастер студија теологије, на матичном факултету, академске 2012/2013 године, уписао је докторске студије теологије. У законском року положио је све предвиђене испите и одбранио Пријаву и образложење теме докторске дисертације под насловом *Личност и суштина у тријадологији Светог Григорија Богослова и Светог Августина*, под менторским руководством др Максима Васиљевића.

Кандидат је два пута учествовао на научном симпозиону *Српска теологија данас* и у истоименом часопису објавио два рада:

1. „Човек као *imago Dei* – место, улога и смисао психолошких аналогичности у богословљу Блаженог Августина“, *Српска теологија данас 2013*, Београд: Православни богословски факултет, 2014, 22-37;
2. „Богоспознање по Светом Григорију Богослову и Блаженом Августину“, *Српска теологија данас 2014*, Београд: Православни богословски факултет, 2015, 32-51.

У часопису Православног богословског факултета Универзитета у Београду *Богословље*, објавио је научни рад:

3. „Личност и суштина у христологији Светог Августина“, *Богословље 2 (2017)*, Београд: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, 79-101.

Теолошке радове објављивао је и у часописима *Видослов* и *Православни мисионар*. У овом другом часопису је члан Уређивачког одбора и објавио је више од седамдесет теолошких чланака (од 2008. године до данас).

У зборнику *Милански едикт* аутор је текста:

4. „Традиција и обичаји – хришћански етос на делу“, Д. Михајловић (прр), *Милански едикт, наслеђе Светог цара Константина на просторима северне Србије*, Нови Сад: Беседа Информативно-издавачка установа Епархије бачке, 2014, 103-113.

Наставник је верске наставе у Земунској гимназији. Ожењен је и отац двоје деце.

1. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације је упоредно испитивање богословља Светог Григорија Богослова и Светог Августина, са тежишним интересовањем на онтолошким појмовима личности и суштине у тријадологији.

Циљ дисертације је да истражи богословље (у најужем смислу те речи) двојице отаца, те да у вези са тим испита:

1. Постојање говора о бићу у две равни – личности и суштине, у тријадологији Светог Григорија Богослова и Светог Августина;
2. Однос две равни бића (личности и суштине) у тријадологији двојице отаца
3. Основаност преовлађујуће егзегезе тријадологије Светог Августина и однос са тријадологијом кападокијских отаца, кроз тзв. „де Рењонову парадигму“ и
4. Могућност актуализације онтологије (тријадологије као хришћанске онтологије) двојице отаца у савременој православној теолошкој мисли, у првом реду у равни антропологије и еклисиологије.

2. Основне хипотезе у дисертацији

Темељну хипотезу свог рада, да би код двојице отаца могао постојати, како га назива, „уједначен појам бића“ у тријадологији, те да није у питању разлика појмова (другачије схватање тријадологије) већ различита пракса *употребе* тријадолошких израза, Александар Милојков заснива на сведочанству најпре Светог Григорија Богослова, из његове *Похвалне беседе Светом Атанасију Великом*, а потом и на сведочанству Светога Августина, и његовом *De Trinitate*, делу које је плод вишегодишњег развоја, у коме постоје искази који указују и на континуитет и на дисконтинуитет у односу на друга дела у његовом корпусу.

На основу тих отачких сведочанстава, Александар Милојков изводи своју основну хипотезу коју у раду жели да испита: да у тријадологији Светог Григорија Богослова и Светог Августина и поред различите грчке и латинске изражајне праксе, постоји „истоветност вере, односно значајна истоветност у мишљењу“.

Такође, важна хипотеза рада је и та да би контекст отачке тријадологије – истовремени отклон од аријанске и савелијанске крајности – морао да имплицира појам бића у његове две равни, а то су личност и суштина. У супротном, јединствен одговор двојма

крајностима (савелијанству и аријанству) не би био могућ уколико би се из појма бића искључила било личност, било суштина. Другим речима, једна искључиво *есенцијалистичка* (усиолошка) онтологија не би могла да у исто време свој појам бића супротстави и савелијанству и аријанству. Ово, по мишљењу аутора дисертације, чини сасвим разумљивим отварање преиспитивања донедавно преовлађујућег тумачења тријадологије Светог Августина кроз тзв. „де Рењонову парадигму“ (из XIX века), по којој Августин биће своди само на суштину или примарно на њу, те да као такав представља моменат разлаза са тријадологијом Кападокијских отаца. С друге стране, остаје чињеница да се Августинов тријадолошки „модел“ не поклапа са кападокијским.

3. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација Александра Милојкова урађена је по одговарајућим академским захтевима и нормама. Обим дисертације износи 506 страница дефинисаног фонта, прореда и маргина, од чега сама студија има 491 а библиографија 15 страница.

Пре самог текста дисертације налазе се: ауторова *захвалност*, *резиме* дисертације на српском и енглеском језику, после којих следи *садржај* дисертације.

Сама дисертација садржи *увод*, 11 *поглавља* и *закључна разматрања*. Сва поглавља рада су тематски подељена одговарајућим насловима и поднасловима, што рад чини прегледним и систематичним. На крају сваког од 11 поглавља налази се ауторов увид у облику закључка о теми која је у конкретном поглављу разматрана.

У *Уводу* рада (стр. 1-14) кандидат најпре наводи мотиве да се бави тријадологијом Светог Григорија Богослова и Светог Августина. У првом реду то је подстицај на егзегезу тријадологије двојице отаца, а нарочито Светог Августина, која би се највише и најпре базирала на анализи самих отачких текстова, те да се у том смислу укаже на могућност једног другачијег, православног разумевања тријадологије Светог Августина. Даље, мотив кандидата је побуђивање већег интересовања православних теолога за латинске оце, за које сматра да им није поклоњена довољна пажња у православном теолошком курикулуму. Писац ове доста опширне (506 страна) и садржински и тематски богате догматско-историјске расправе истиче да је посебно Светог Августина „православни теолошки *mainstream* XX века неправедно скрајнуо, ставио у негативни контекст и у оштар контраст са Кападокијским оцима и учинио ирелевантним“ за важна богословска и егзистенцијална питања која у раду анализира.

У *Уводу* даље аутор излаже *основне тезе и циљеве рада*, а потом *методологију и структуру рада*. Основни методолошки поступци аутора су: *анализа текста*, *поређење текстова* двојице отаца, *критика савремене реценције* и *актуелизација текста*.

Прво поглавље рада носи наслов *Тријадолошки појмови и изрази источних и западних отаца* (стр. 15-29). У њему аутор разматра проблематику односа тријадолошких израза у грчкој и латинској теологији четвртог и петог века. Кандидат истиче да се кападокијско раздвајање у никејској употреби синонимних израза οὐσία и ὑπόστασις одиграло у међусобном неспоразуму источних и западних богослова (грчких и латинских). Наиме, са једне (грчке) стране постојала је сумња у савелијанство, због латинског израза *три лица* (*tres personae*), док је са друге (латинске) стране постојала сумња да грчко τρεῖς ὑποστάσεις има значење аријанског исповедања *три суштине*. Свети

Григорије Богослов и Свети Августин износе сведочанства да се ипак ради о једној вери, а да су наведени неспоразуми везани за језик и језичку праксу. То њихово сведочанство постојања једнаке вере (тријадологије) Истока и Запада, кандидат узима као позитивно предразумевање и полазну основу у истраживању тријадологије двојице отаца. У овом подухвату, аутор у тројичном богословљу Григорија Богослова препознаје оригиналност, док код Августина уочава више-мање верно праћење тог богословља.

Друго поглавље рада носи назив *Природна теологија и однос према философији* (стр. 30-60). У овом поглављу аутор анализира појам природне теологије код двојице отаца и њено место и границе у богословљу. У оквиру ове теме разматра се однос отачке теологије и античке философије. Разрађујући тезу Варнера Бајервалтеса, у текстовима двојице отаца, указује се на појам хришћанске онтологије, као оне која садржи две равни бића – личност и суштину, те представља сусрет и синтезу библијског појма божанског присуства (заветна оданост) и античке грчке метафизике. Из анализе текстова двојице отаца аутор извлачи закључак да су границе природне теологије код двојице отаца јасно дефинисане питањем Божијег постојања и божанске онтолошке другости, у равни суштине, у односу на творевину.

Треће поглавље рада носи наслов *Божанско откривење* (стр. 61-98). У овом поглављу аутор истиче да се тријадологија (богословље) двојице отаца темељи на вери у божанско откривење, као исповедање вере садржано у крштењској формули. Аутор ставља акценат на питање како оци примењују хришћанску онтологију (две равни бића, личност и суштину) у тумачењу разлике Бога и света, божанског присуства у теофанијама и у оваплоћењу. Аутор анализира говор о две равни бића (личност и суштину) у теофанијама и христологији двојице отаца.

Четврто поглавље рада носи наслов *Савелијанска и аријанска тријадологија као изазов* (стр. 99-117). У овом делу рада аутор износи главне поставке аријанске и савелијанске тријадологије и теологије (правећи у аријанству и савелијанству разлику између ово двоје), те критику Светог Григорија Богослова и Светог Августина и одговор двоструким онтолошким исказом у тријадологији. Кандидат истиче да је у отачком појму теологија исто што и тријадологија, док у аријанском и савелијанском та једнакост не може постојати, јер тројичност у обе јереси није била равна бића, будући да код њих ни личност (односност) није равна божанског бића.

У петом поглавље рада, *Богословље и икономија* (стр. 118-192) кандидат анализира најпре смисао разликовања говора о Богу у равни икономије и у вечној (богословској) равни. Кроз анализу текстова Светог Григорија Богослова, Светог Августина, али и Светог Василија Великог, кандидат истиче да је основни смисао разликовања богословља и икономије код наведенох отаца разликовање две Христове природе. Циљ је, по разумевању кандидата, да се, у спору са аријанством, укаже на две природе Христа, то јесте на две врсте својстава које Христос пројављује, божанско и људско, те да се на тај начин побие аргумент аријанског позивања на Христове људске слабости у циљу доказивања његове створености. Даље, у контексту са савременим разликовањем *богословске* од *икономијске Тројице*, истражује се колико је та идеја заступљена код отаца четвртог, односно петог века. Циљ је да се добије одговор на питање: да ли се и у којој мери у икономији открива вечна равна божанског тројичног бића.

У шестом поглављу, *Божанска монархија* (стр. 193-231), кандидат анализира учење двојице отаца о божанској монархији. Божанска монархија везана је за ипостас Оца, а то

имплицира и јединство у једној суштини, коју Син и Дух Свети имају од Оца, кроз односе рађања и исхођења. Поређењем текстова двојице отаца, аутор се труди да укаже на њихово заједничко учење о јединству Тројице у личности Оца. Он изјављује, отворено и поштено у научној равни, да је потребан не мали напор да се Августинова појмовна анализа доведе у сагласје са Григоријем Богословом и Кападокијским оцима.

У седмом поглављу, *Биће као личност и суштина* (стр. 232-295), аутор анализира појам бића у тријадологији код двојице отаца и показује се да тај појам обухвата две равни – *ко раван* (личност) и *шта раван* (суштину). С тим у вези анализирају се односи појмова: οὐσία/φύσις и εἶναι; *essentia/substantia* и *esse*; Θεός/Deus и οὐσία/essentia; Θεός/Deus и εἶναι/esse и θεότης; *divinitas/deitas* и ὑπόστασις/πρόσωπον/*persona* и εἶναι/esse. Аутор пружа истанчан одговор на ширу критику Августиновог тринитаризма током прошлог века.

У осмом поглављу, *Тријадолошки изрази и појмови ἀρχή и αἰτία, principium и causa* (стр. 296-343), аутор анализира грчке и латинске тријадолошке изразе као еквиваленте, те праксу код Светог Григорија Богослова и Светог Августина у одношењу израза на појам *начела* и *узрока* у равни богословља и икономије. У контексту тумачења божанског *начела/узрока* у равни богословља и икономије, аутор анализира и појам слободе у ове две равни. Надовезујући се на појам слободе у тријадологији, он анализира и питање односа слободе и нужности у људској егзистенцији код Светог Августина.

У деветом поглављу, *Појам једносуштности* (стр. 344-379), кандидат анализира изворне текстове (грчки и латински) Никејског и Никео-цариградског симбола вере. Узимајући у обзир текстове двојице отаца, тумачи статус никејског израза „из суштине Оца“. Сходно томе, указује да је отачки појам *начела* и односности у тријадологији, потребно посматрати на ипостасном плану, то јест без постављања дилеме или личност или суштина. Јединство у личности (Оца) као начелу Тројице неодвојиво је од јединства и у суштини коју од Оца имају Син и Дух Свети. Указује да је рађање и исхођење Оца у вези са никејским „из суштине Оца“, те да је *ко раван* бића у тријадологији у неодвојивој вези са једносуштношћу. Даље, пореди појам једносуштности код Светог Григорија Богослова и Светог Августина, показујући да, како код Кападокијских отаца, тако и код Светог Августина појам једносуштности не умањује него истиче и подразумева другост. Аутор то чини на основу Августиновог дела *De fide*.

У десетом поглављу, *Личност у тријадологији – односи Тројице* (380-428), кандидат истражује појам личности у тријадологији двојице отаца. Анализира изразе који се односе на лична својства Оца и Сина и Светога Духа, као односно утемељена. Поставља питање односа Сина и Духа Светога у равни богословља. У том контексту анализира Августинов *Filioque* у поређењу са ставом неких од источних отаца да Дух Свети исходи од Оца *кроз* Сина.

У последњем, једанаестом поглављу рада, *Тријадолошке аналогије* (стр. 429-478), кандидат анализира аналогије које су Свети Григорије Богослов и Свети Августин користили у појашњењу аспеката тријадолошког учења. Указује на природу, смисао и ограничење самих аналогија. Посебно указује на отачка упутства у њиховом коришћењу у тријадолошкој егзегези. У том контексту детаљно анализира претеране *психолошке* аналогије Светог Августина, њихову интенцију, ограничења, домете и слабости, те разматра и њихове могуће импликације.

После обрађених једанаест поглавља рада кандидат излаже *Закључна разматрања* (479-491). Као своје генералне закључке дисертације аутор наводи следеће:

- 1) У тријадологији двојице отаца постоји говор о две равни бића — личности и суштини;
- 2) У тријадологији ниједног од двојице отаца нема издвајања суштине као примарне у односу на личности, већ и Свети Григорије и Свети Августин за начело Тројице, па самим тим и њене суштинске равни бића, постављају личност Оца;
- 3) Сходно претходним закључцима, нема основа да се Августинова тријадологија тумачи као есенцијалистичка или као примарно есенцијалистичка;
- 4) Де Реџонова егзегетска парадигма по којој источни оци полазе од тројичности и долазе до јединства, а западни полазе од јединства и долазе до тројичности, не може бити поткрепљена самим Августиновим текстом који демантује оправданост једне такве парадигме;
- 5) Осим сличности, постоје и поједине битне разлике у богословском приступу и методу Св. Григорија и Св. Августина. Релевантност Августина не састоји се толико у његовој теолошкој оригиналности колико у следовању већ установљеном наслеђу које је са Истока дошло на Запад. Григорије Богослов је многе теолошке истине установио и трасирао будућим нараштајима, притом смело иновирајући у односу на целокупну грчку философију, док се Августин ту, као добар следбеник, надовезао и углавном интерпретирао оно што су Кападокијци казали. Иако је Августин један од најважнијих тумача никејске вере, он ипак није увек био у потпуности свестан кападокијске иновације, с обзиром на неке његове ограде (рецимо, признање да му није јасно шта *ипостас* код Грка означава итд.), што говори да није сасвим био свестан тежине и дубине богословске „гигантомахије око ипостаси“ која се одвијала на Истоку (уп. изостанак тема попут *καὶνοτομοῦνται φύσεις*, појма „нестворено“, разликовања „суштина-енергије“ итд.).
- 6) Појам богословља код двојице отаца слојевито обухвата:
 - Природно богословље. То значи да се у савременим дијалозима са науком, философијом и уметношћу заступа идеја Творца онако како су то оци чинили. Природно богословље, дакле, треба да „другом граду“ предочи идеју Творца као смислену. Ово би било оно што Свети Василије назива знањем.
 - Богословље треба да сведочи откривење Бога у Христу, и то као догађање, као јеванђелску повест, подстичући људску слободу да у тој повести препозна говор Бога откривења, да верује. Ово би било оно што Свети Василије назива вером.
 - Коначно, богословље треба да буде живеће, искуствено, литургијско богословље. То би било оно што Свети Василије назива поклоњењем.

После текста саме дисертације следи *Библиографија* (стр. 492-506) која садржи 225 библиографских јединица, од чега 44 чине извори, 17 преводи извора, 22 секундарни извори, 10 преводи секундарних извора и 102 секундарна литература.

4. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултат и научни допринос докторске дисертације огледа се у следећем:

Кандидат је успешно истражио и представио тему дисертације, користећи изворе и савремене студије на задату тему. Самосталним, систематским и оригиналним приступом

анализирао је и прегледно изложио главне аспекте тројичног богословља Григорија Цариградског и Августина Ипонског. У духу нових читања тријадологије насталих у последње три деценије аутор сугерише и нова питања за проучавање.

У складу са циљем, задацима и самом методологијом израде дисертације, дата тема пружа српској богословско-историјској јавности свеж приступ богословској проблематици 4. и 5. века, те зато може да значајно допринесе науци на пољу изучавања историје догмата из тог периода, тако да ће савременим приступом критици извора, уз коришћење наведених метода истраживања и отварања неких нових питања, допринети темељнијем сагледавању тројичног богословља и бољем познавању фундаменталне тријадолошке динамике.

5. Закључак

Докторска дисертација мр Александра Милојкова под насловом *Личност и суштина у тријадологији Светог Григорија Богослова и Светог Августина*, урађена је у складу са одобреном пријавом дисертације. Дисертација представља оригинално и самостално научно дело. Комисија констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 25.11.2018.

Чланови Стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____
др Максим Васиљевић,

редовни професор

Православни богословски факултет Универзитета у Београду, ментор

2. _____
др Владан Перишић,

редовни професор

Православни богословски факултет Универзитета у Београду

3. _____
Др Владимир Цветковић,

Научни сарадник Института за филозофију и друштвену теорију
Универзитета у Београду